

ELÇİN EFENDİYEV'İN "AÇIK PENCERE" POVESTİNDE MEŞŞANLIĞIN ELEŞTİRİSİ VE AHLAKİ SORUNLAR

CRITICISM OF BOURGEOIS AND MORAL PROBLEMS IN THE STORY "OPEN WINDOW" BY ELCHIN EFENDIYEV

Aydan UMUDOVA ÇEVİK

Sorumlu Yazar/Corresponding
Author:

Dr. Bağımsız Araştırmacı, Ankara,
Türkiye.

ORCID: 0000-0003-3641-1058

E-mail: aydan_umudova@yahoo.com

Geliş Tarihi/Submitted: 18.09.2025

Kabul Tarihi/Accepted: 19.11.2025

Kaynak Gösterim / Citation:
Umudova Çevik, Aydan
(2025). "Elçin Efendiyev'in
'Açık Pencere' Povestinde
Meşşanlığın Eleştirisi ve Ahlakî
Sorunlar", Yeni Türk Edebiyatı
Araştırmaları. 17/34, 473-492.

<http://dx.doi.org/10.26517/ytea.614>

Öz

Araştırmada, yeni Azerbaycan nesrinin oluşumunda ve gelişiminde önemli katkılarda bulunan 1960 kuşağı yazarı Elçin Efendiyev'in ilk povesti "Açık Pencere", Sovyet toplumunun temel sorunlarından birine dönüşen ahlaki değerler bağlamında detaylı bir şekilde incelenmiştir. Çalışma, bugüne kadar ayrıntılı olarak irdelenmemiş ve üzerinde fazla durulmamış bir konuyu işleyerek povest aracılığıyla Azerbaycan toplumunun meşşan atmosferini gözler önüne sermeyi amaçlamıştır. Makalede hem Azerbaycan edebiyatı tarihinin kırılma evresi olan 1960 döneminin yenilikçi ruhu, toplumsal olayların nesre etkisi hem de Elçin Efendiyev'in "Açık Pencere" povestinin ana teması doğrultusunda meşşanlığın eleştirisi, ahlaki sorunlar ve onun olumsuz sonuçları ele alınmıştır. Povestte ahlaki yozlaşma; bireysel çıkarıcılık, ikiyüzlülük, samimiysizlik, lüks yaşam tutkusu, yolsuzluk gibi toplumsal göstergeler üzerinden temsil edilmektedir. Maddiyatın manevi değerlerin önüne geçtiği bir toplumda insanların içine düştüğü ikilem ve çıkmaz, özden kopuş Hasan'ın ailesi fonunda açık bir şekilde yansıtılmıştır. Bu bağlamda Hasan'ın yıllar sonra kavuştuğu ailesinde meşşanlıkla mücadelesi ve aile üyelerinin ısrarla onu kendi taraflarına çekme çabalarına karşı doğru ahlaki duruş sergilemesi, değerlerinden kopmayışı ve zaferi bütün incelikleriyle aktarılmıştır. Araştırma, tematik içerik analizi esasında yapılmıştır. Bu inceleme yöntemi, edebî eserin öz, konu ve içerik açısından derinlemesine analiz edilmesine; metnin arka planındaki düşünsel, ideolojik ve kültürel unsurların açığa çıkarılmasına olanak sağlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan nesri, meşşanlık, ahlaki sorunlar, Elçin Efendiyev

Abstract

In this research, the first story "Open Window" by Elchin Efendiyev, a writer of the 1960s generation who made significant contributions to the formation and development of the new Azerbaijani prose has been analysed in detail in the context of moral values that became one of the fundamental problems of the Soviet society. The study aims to reveal bourgeois atmosphere of Azerbaijan society through story by dealing with subject that hasn't been examined in detail and hasn't been emphasised much so far. In article, both innovative spirit of the 1960 period, which is the turning point in the history of Azerbaijani literature, influence of social events on prose and criticism of bourgeois, moral problems and its negative consequences in line with the main theme of Elchin Efendiyev's story "Open Window" are discussed. In the story, moral decay is represented through social indicators such as individual self-interest, hypocrisy, insincerity, passion for luxury living, and corruption. The dilemma and impasse that people find themselves in, disconnection from their essence, are clearly reflected in the context of Hasan's family in society where materialism has taken precedence over spiritual values. In this context, Hasan's struggle against bourgeois in his family, which he reunited with after years and his right moral stance against persistent efforts of the family members to attract him to their side, he isn't breaking away from his values and his victory are conveyed in all its subtleties. The research was conducted on the basis of thematic content analysis. This examination method enabled in-depth analysis of the literary work in terms of its essence, subject matter and content, revealing the intellectual, ideological and cultural elements behind the text.

Keywords: Azerbaijani prose, bourgeois, moral problems, Elchin Efendiyev.

Extended Summary

In the 1960s, the theme of moral values and criticism of bourgeois was widely addressed in Azerbaijani prose. One of the main reasons for this is the impact of social events on prose. In this context, the moral and spiritual decline and corruption of society, and the lives of people who have lost their core values in pursuit of materialism and money have been explored as the main theme in literary works. The word 'bourgeois' (meshanlık) used in the study refers to a person or community's departure from moral values and the deterioration of their conscience and ethical stance.

Elchin Efendiyev, a writer of the 1960s generation and one of the founders of modern Azerbaijani prose, devoted considerable space to spiritual moral values and criticism of in his story 'Open Window'. When viewed from this perspective, the work reveals the true face of Soviet society, where national spiritual values and humanity were pushed into the background. Finding indicate that the order imposed by the socialist ideology-based structure has led to society's alienation from spiritual values and a departure from its essence. The moral decline and detachment from spiritual values are reflected in the story against the backdrop of Ebdul Geraylı and his family, who have taken on a corrupt identity. At a time when corruption, bribery and extortion have reached their peak, the author is seriously concerned about the daily increase in the number of characters like Ebdul Geraylı, who are devoid of spirituality. Elchin Efendiyev focuses on the tragic situation of society at that time in the background of this family, highlighting the conflict between materialism and spiritual values. People corrupted by a system that disregards spiritual values for material gain and self-interest have accelerated moral decline by turning society into a slave to materialism. Elchin Efendiyev's struggle with bourgeois is reflected through the character of Hasan, a member of the family. Hasan, the author's inner voice, does not approve of his father's actions despite being the son of Ebdul Geraylı. Elchin Efendiyev pits his son Hasan against his father Ebdul Geraylı, who has become a slave to the bourgeois, and the rest of the family. Although Hasan is happy to be reunited with his family after such a long time, he cannot remain indifferent to the events around him and objects. He even takes on his own family in the fight against corruption. The social decay, corruption, bribery and other such negative phenomena that are becoming widespread in society and affecting his own family deeply upset Hasan. The fact that corruption is so prominent and spiritual values are pushed into the background compels Hasan, who values national sentiment, to take action. He primarily tries to steer his family away from the wrong path and rescue them from the corrupt environment. By talking to his family, he encourages them to return to their roots. But his family does not want to understand and listen to Hasan. They choose to live as slaves to materialism and worldliness, defending what they

believe to be 'truths'. Hasan shows them the right path and reminds them of the human, national, spiritual and moral values they have forgotten. However, his family chooses materialism over spiritual values and remains in a materialistic environment. They choose to become part of a corrupt society, abandoning their values and essence for their own interests and money. Therefore, at the end of the work, the protagonist Hasan leaves his family, whom he has reunited with after a long time, and leaves home. Because for him, national, spiritual and moral values are paramount. Although he tried to explain this importance to his family, unfortunately he was unsuccessful. For this reason, he leaves his family and the materialistic environment he finds himself in. Hasan's stance can be seen as a rebellion against a corrupt and robotic society. He rebels against the moral and spiritual decline of society within his family circle and attempts to resolve the issue by calling society back to its essence. The problem of moral decay and social breakdown deeply shakes Hasan and the author Elchin Efendiyev, who is the protagonist's inner voice. Hasan looks for a solution. In this context, he tries to establish a balance with his family, who have taken on a bourgeois identity. However, he cannot win over his family, which has been corrupted and robotised by the Soviet system and socialist ideology. Realising that it is impossible for people blinded by greed for money and power to turn back from the wrong path they have taken, Hasan escapes from the corrupt environment and finds peace. He does not assume the identity that his family wants and the system imposes. On the contrary, it holds national values and spiritual moral values above all else. For this reason, he distances himself from his family and finds inner peace.

GİRİŞ

Çalışmanın kapsamı ve önemi/literatür taraması: Çalışmada, Azerbaycan edebiyatının önemli isimlerinden biri olan Elçin Efendiyev'in "Açık Pencere" povesti, meşşanlığın¹ eleştirisi bağlamında ahlaki açıdan incelenmiştir. Ahlaki yozlaşma, Elçin Efendiyev dışında Anar Rızayev, İsi Melikzade, İsa Muğanna, Mevlüt Süleymanlı, Ekrem Eylisli, Sabir Ahmedov gibi 1960 edebî kuşağının roman, povest ve öykülerinde sıkça rastladığımız ana temalardandır. Yazarların bu temaya yönelmesinin temel nedeni, Sovyet toplumunda giderek artan ahlaki sorunları ve bu sorunları besleyen meşşan ortamı edebiyat aracılığıyla görünür kılma isteğidir. Sosyalist edebiyat tarafından görmezden gelinen ve arka plana itilen modern bireylerin ahlaki sorunları temasının 1960'lı yıllarda ön plana çıkması dönemin siyasi atmosferini de yansıtmaktadır. "Kruşçev yumuşaması" sonrasında ideolojik baskının azalmasıyla birlikte sanatçılar, bu fırsatı değerlendirerek rejimin ve toplumun gerçek yüzünü, olumsuz yönleriyle

¹ Meşşan (мещанин) kelimesi Rusça bir kelime olup anlamı Çarlık Rusyası'nda küçük esnaf ve zanaatkarlar, alt kademedeki çalışanlar vb.'den oluşan burjuva sınıfına mensup kişiler demektir. Bu kavram, Sovyet toplumunda her şeyi parayla ölçen, sadece kendi çıkarlarını ön planda tutan, maddi anlamda zengin ama manevi açıdan yoksun, dar görüşlü, yozlaşmış insanları tanımlamak için kullanılan genel bir terimdir (Ojeqov 310).

ortaya koymaya çalışmışlardır. Bu bağlamda "nesirde önceki yıllardan farklı olarak insanın manevi-ahlaki dünyasının tasvirine eğilim ve ilgi artmış, [...] edebiyatta gerçeklik, hayat hakikatinin tasviri üstünlük sağlamıştır" (Yusifli, Ustad Nasir 141).

Araştırma, tematik içerik analizi yöntemi ile yapılmıştır. Tematik içerik analizi, nitel veri analiz yöntemleri arasında sıkça başvurulan bir metottur. Braun ve Clarke, bu yöntemi şu şekilde tanımlamaktadır:

Tematik analiz, bir veri kümesindeki anlam kalıplarını (temaları) sistematik olarak tanımlamak, düzenlemek ve bunlara ilişkin içgörüler sunmak için kullanılan bir yöntemdir. [...] Herhangi bir veri kümesinde çok sayıda veri tanımlanabilir; analizin amacı, belirli bir araştırma sorusunu yanıtlamakla ilgili olanları tespit etmektir (57).

Dolayısıyla tematik analiz, verilerdeki anlam kalıplarını sistematik biçimde ortaya çıkararak araştırma sorusuna yönelik en ilgili temaları belirlemeyi amaçlayan bir nitel analiz yöntemidir. Bu yöntem aracılığıyla, metindeki anlam kalıpları çözümlenmiş, ahlaki değerlerle ilişkili temalar belirlenmiş ve yorumlanmıştır. Bu yaklaşım, çalışmanın hem yöntemsel tutarlılığını hem de kavramsal derinliğini güçlendirmektedir. Araştırmanın kavramsal çerçevesi ahlaki yozlaşma, meşşanlık, manevi yabancılaşma ve etik öz / öze dönüş kavramları üzerine kurulmuştur. Bu kavramlar, Sovyet ideolojisinin birey ve toplum üzerindeki etkisini anlamak için referans noktaları olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu teorik temeller doğrultusunda Türkiye'deki mevcut literatür incelendiğinde ise, çalışmaların ağırlıklı olarak Elçin Efendiyev'in hayatı, edebî kişiliği ve özellikle *Ak Deve*, *Ölüm Hükümü*, *Mahmut ile Meryem* gibi romanları ile bazı povest ve öyküleri üzerine yoğunlaştığı görülmektedir. Örneğin, Fatih Yılmaz'ın "Ak Deve Romanında Yapı ve İzlek" makalesinde Elçin Efendiyev'in romanı "biçim ve içerik yönünden incelenmiş, metnin anlam kapsamını genişleten izleklere temas edilmiştir" (108). Bir başka çalışmada Hanife Özer tarafından yayımlanan "Yeniden-Yazım Örneği Olarak Mahmut ile Meryem Romanı" isimli makalede Elçin Efendiyev'in bahsi geçen eseri metinlerarası ilişkiler bağlamında ele alınarak alt metin olan *Aslı ve Kerem* hikâyesi ile karşılaştırılmış, benzer ve farklı yönleri ortaya çıkarılmıştır (267). Araştırmacı Taşkın İşgören, "Elçin Efendiyev'in Bayraqdar Povestinde İnsan Panoraması" adlı makalesinde Karabağ olaylarına değinmiş ve Şuşa işgaline, "1992 yılında göçe zorlanan Şuşalı Azerbaycanlıların psikolojik, sosyolojik ve iktisadi açıdan yaşamları"na (769) dikkat çekmiştir. Serap Sarıbaş'ın "Elçin Efendiyev'in "Ölüm Hükümü" eserinde "Kültürel İmha Siyaseti" isimli makalesinde ise "rejimin baskısıyla insanların yozlaştırılması ve millî benliklerini oluşturan din, dil ve kültür gibi esas öğelerin imha edilmesiyle birlikte bir toplumun öz benliğinden kopararak yok edilmesi anlatılmaktadır" (259). Yukarıda değinilen makaleler dışında Sedat Adıgüzel tarafından hazırlanan

Elçin Efendiyev'in Romanları Üzerine Bir Çalışma – Oluşumsal Yapısalcı İnceleme adlı doktora tezinde Efendiyev'in yapısal ve sanatsal açıdan güçlü olan *Ölüm Hükmü*, *Ak Deve*, *Mahmut ve Meryem* romanları Lucien Goldmann'ın "oluşumsal yapısalcı eleştiri" metoduyla incelenmiştir (77-286).

Literatür taraması sonucunda elde edilen verilere göre genel olarak Elçin Efendiyev'in edebî kişiliği, hayatı ve romanları üzerine araştırmaların yapıldığı görülürken çalışmamızda yer verdiğimiz "Açık Pencere" povesti ile ilgili herhangi bir detaylı incelemenin yapılmadığı görülmektedir. Çalışmada tespit edilen ahlaki sorunlar, meşşan ortam, bu ortamın yol açtığı ahlaki çöküş, yozlaşma, özden kopuş ve nedenleri, toplumsal olaylarla ilintisi detaylı bir şekilde açıklanmıştır. Povestte tasvir edilen meşşan ortam ve ahlaki yozlaşma, eserden alınan ve Türkçeye aktarılan alıntılarla zenginleştirilerek konunun daha net ve açık bir şekilde anlaşılmasına imkân sağlamıştır. Çalışma, sadece Elçin Efendiyev'in "Açık Pencere" povestinin incelenmesi açısından değil aynı zamanda Azerbaycan nesrine ışık tutması bakımından da önem arz etmektedir.

1960'lı Yıllarda Toplumsal Olayların Nesre Etkisi

1920-1991 yılları arasında Sovyetler Birliği'ne bağlı cumhuriyetlerden biri olarak varlığını sürdüren Azerbaycan'da totalitar rejim sadece toplumu değil sanat ve edebiyatı da etkisi altına almıştır. Bu olumsuz etki Stalin döneminde (1927-1953) uygulanan repressiya veya diğer adıyla toplu siyasi katliamlar, sürgünler, idamlar ile pik noktaya ulaşırken; 1950'li yılların sonlarından itibaren özellikle de Stalin'in ölümü ile kısmen azalmıştır. 1953 yılında yönetime geçen ve "genel olarak destalinizasyon (Stalinsizleştirme) olarak adlandırılan Kruşçev politikası" (Süleymanlı 128) ile Sovyetler Birliği'nde yeni bir süreç başlamıştır. Kruşçev çözülmesi veya yumuşaması (ottepel) olarak da bilinen bu süreçte (1953-1964) sanat ve edebiyat üzerindeki siyasi baskı ve sansür bir nebze azalmış, rejimin propaganda aracı olarak bilinen sosyalizm eski gücünü kaybetmeye başlamıştır. Nesibli, bu süreci şu şekilde aktarmaktadır:

Sovyetler Birliği KP'nin 20. Kongre'sinden sonra, 'Stalin'in kişi kültüne karşı mücadele' adı altında Stalinizm'in çöküşü başladı. İlk olarak toplu baskılar (repressiyalar) durduruldu. Devlet güvenlik organları gözden düşürüldü, onlar parti kontrolüne geçti. Güvenlik organlarının bütçe ve kadrosu birkaç kez azaltıldı. Önceleri baskıya maruz kalmış olan on binlerce "halk düşmanı" beraat etti. Bu baskılardan kurtulanlar evlerine döndü. Toplu korku duygusu azaldı (407).

Dolayısıyla Sovyet toplumunda katı ideolojiden yumuşamaya, ılımlı düşünceye geçiş gerçekleşmiştir. "Kruşçev çözülmesi" döneminde "siyasi hayattaki canlanma edebiyatta da 'yumuşama' etkisi yaratmış ve genellikle 50'li yıllarda temeli atılan bu yumuşama on yıl sonra meyve vermeye başlamıştır" (Ehmedov 434). Özellikle de 14 Şubat 1956 yılında gerçekleşmiş olan Komünist Partisi Merkez Komitesi'nin 20. Kongresi'nde kabul görmüş kararlar Azerbaycan ve

Post-Sovyet mekânında siyasi atmosferin yumuşamasına ve edebiyatta yeni bir dalganın başlamasına yardımcı olmuştur. Kongrenin edebî alandaki önemini Hebibbeyli, şöyle açıklamaktadır:

Edebiyata yeni dalganın gelmesinde 1956 yılında yapılmış olan Sovyetler Birliği Komünist Partisinin XX. Kongresi büyük rol oynamıştır. Kongrede Stalinizm'in ve kişilik kültürünün sert bir dille eleştirilmesi toplumda repressiya hofunun aradan kalkmasına, ideolojik ortamın yumuşamasına olanak sağlamıştır. İlya Erenburg'un "İlma" povesti Sovyet toplumunun bu döneminin özünü yansıtan bir eser olarak sanata yeni bir havanın geldiğini cesaretle ifade etmiştir. Siyasi sistemde ortaya çıkan yeni muhit gelişerek "Kruşçev ılımı"ndan "Kruşçev ısınması"na dönüşmüş ve [...] toplumda gelişen büyük değişimler edebiyatta hayata ve insana gerçek yaklaşımın ifade edilmesinde belirleyici rol oynamıştır (380).

Elçin Efendiyev ise, kongrenin Azerbaycan nesrine olumlu yönden etkisini belirterek konu ile ilgili şunları dile getirmektedir:

Komünist Partisinin XX. Kongresi'nden sonra toplumda, sosyal hayatta oluşan "ılıman iklim" (İlya Erenburg'un povestinin adı ile - Rusça "Ottepel", yani "İlman İklim" yahut "Yumuşak Hava" - diye nitelendirilen bir terimdir) sonucunda 1950'li yılların sonu 1960'lı yılların başlarında Azerbaycan nesrinde [...] hem konu ve konuya yaklaşım hem de sanatsal nitelik açısından önceki onyılların sanatsal üretimlerinden farklı eserler ortaya çıktı (Sosrealizm Bize Ne Verdi 57).

Dolayısıyla toplumsal ve siyasi olaylardan kaynaklanan ideolojik değişimler, Azerbaycan edebiyatında konu ve içeriğin, biçim ve özün yenilenmesine yardımcı olmuştur. Edebiyat, sosyalist kalıpları aşarak Sovyet toplumunun gerçekliklerini ideolojik açıdan değil bugüne kadar arka plana itilen bireylerin hayat hikâyeleri ekseninde modernist bir yaklaşımla anlatmaya başlamıştır. Böylelikle "önceki yıllardan farklı olarak insan tahlillerinin ön plana çıktığı, toplumdaki ahlaki değerlerin gündeme geldiği, kahramanların sadece sahip oldukları olumlu yönleriyle değil, zaafı ve eksikleriyle tasvir edilmeye başlandığı görülmektedir" (Kastrati 75). Toplumdaki ahlaki değerlerin gündeme gelmesi, yazarların edebiyatı sadece estetik bir üretim alanı olarak değil, toplumsal eleştiri ve farkındalık yaratma aracı olarak da kullanmaya başladığını göstermektedir. Bu yaklaşım, bireysel psikoloji ile toplumsal normlar arasındaki ilişkilerin edebî düzlemde irdelenmesine olanak tanımakta ve karakterlerin içsel çatışmalarının, dönemin sosyal ve kültürel bağlamıyla iç içe aktarılmasını sağlamaktadır. Söz konusu değişim, Azerbaycan edebiyatında karakter anlayışında ve tematik yaklaşımda modernleşme eğiliminin belirginleştiğini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla, birey merkezli anlatım ve tematik çeşitlilikte gözlenen bu modernleşme, 1960'lı yıllarda Azerbaycan'da yaşanan toplumsal uyanışın edebî bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Bu dönem, özgürlük anlayışının öne çıktığı, toplumsal bilinç ve eleştirel düşüncenin güç kazandığı bir süreç olarak

dikkat çekmektedir. Aynı zamanda yeni Azerbaycan nesrinin temelini atılması ve millîleşme sürecinin başlatılması açısından da önem arz etmektedir. Yenilik arayışında olan edebiyatın sosyalizmden uzaklaşması; millî, manevi değerlere eğilmesi ve öze dönüşü dönemin karakteristik özelliklerindendir. Garayev'e göre "60-70'li yılların genelinde toplumumuzun ideolojik hayatında olduğu gibi edebiyat alanında da önceki dönemlerden ayrılan yeni "aşama özelliklerini" oluşturduğunu kararlılıkla söylemek mümkündür" (173). Bu bağlamda roman, povest ve öykülerin konu yelpazesi genişlemiş; ahlaki değerler, modern bireyin psikolojisi, kimlik arayışı, kaçıışı, yalnızlığı, yabancılaşması gibi yeni temalar belirlenmiştir. Aynı zamanda "Azerbaycan edebiyatında önceki dönemlerden farklı olarak edipler, erozyona uğramış sosyal değerleri, aileyi ve insani ilişkilerini eserlerinde ön plana çıkarmışlardır" (Morkoç 42).

Bu eğilim, yalnızca toplumsal çözümlere karşı bir tepki olarak değil aynı zamanda edebî anlayışta meydana gelen yenilenme sürecinin bir göstergesi olarak da değerlendirilebilir. Nitekim bu dönemde ortaya çıkan tematik ve estetik çeşitlilik, edebiyatın toplumsal sorunlara daha duyarlı bir biçimde yaklaşmasına olanak tanımıştır. Dolayısıyla söz konusu değişim, dönemin edebî atmosferini şekillendiren yeni kuşak yazarların sanat anlayışında da belirgin biçimde hissedilmiştir. Bu doğrultuda, yeni Azerbaycan nesrinin oluşumunda toplumsal olaylar ve siyasal dönüşümler kadar, 1960 kuşağı yazarlarının yenilikçi tutum ve anlatım biçimleriyle sürece önemli katkılar sundukları görülmektedir. Bilhassa Anar Rzayev, Elçin Efendiyev, İsa Muğanna, İsi Melikzade, Ekrem Eyisli gibi genç yazarlar eserleriyle nesre yenilikler getirmiş, sosyalizme hizmet eden ideal insanları değil gerçek ve sıradan insanların hayatını yansıtmışlardır. Yaşanan bu tarihsel ve edebî dönüşümün izleri, Elçin Efendiyev'in "Açık Pencere" adlı povestinde açık biçimde görülmektedir. Efendiyev, eserinde sosyalist edebiyatın dayattığı ideolojik ve kahramanlık merkezli anlatım biçimini reddederek bireyin iç dünyasına, psikolojisine eğilmiş ve ahlaki yozlaşma, manevi değerlerden uzaklaşma gibi önemli toplumsal sorunlara değinmiştir. Yazarın toplumsal sorunlar fonunda bireye yönelen bu anlatım şekli, dönemin diğer yazarlarında da karşılığını bulmuş ve 1960 nesrinin tematik dönüşümünü belirleyen temel unsurlardan biri hâline gelmiştir. Kısacası, 1960 nesri, Azerbaycan edebiyatının önemli bir dönüm noktası olup ideolojik baskıların ve sınırlamaların ardından, edebî kimliği yeniden şekillendiren modern sürecin bir parçasına dönüşmüştür. Keza 1960 nesri, geleneksel Sovyet sosyalist edebiyatı ile bağımsız modern Azerbaycan edebiyatı arasındaki boşluğu doldurarak köprü rolünü üstlenmiştir. Ayrıca, yeni nesir, 1980 sonrası Azerbaycan'ın bağımsızlık mücadelesine de ilham kaynağı olmuş ve dönemin yazarları, edebiyatla toplumsal değişim arasında güçlü bir bağ kurmuşlardır.

1960 Nesrinde Ahlaki Değerler Teması ve Meşşanlığın Eleştirisi

1960 dönemi Azerbaycan Sovyet edebiyatında "ahlaki arayışlar konusu,

psikolojiye eğilim, insanın iç dünyasının ifadesi ön plana çıkmış" (Rzayev 86) ve meşşan hayat tarzının eleştirisine geniş yer verilmiştir. İdeolojiye hizmet etmekle yükümlü olan ve sınırlı çerçevelere sığdırılan geleneksel edebî temaların yerini sıradan insanların günlük yaşantısı, ruhsal sarsıntıları, ahlaki problemleri almış ve arka fonda toplumun gerçek yüzü yansıtılmıştır. Bugüne kadar sadece olumlu yönleriyle gösterilen toplum artık olumsuzluklarıyla da aktarılmaya başlamıştır. Özellikle de toplumun ahlaki çöküşünün hızlanması ve yozlaşması sıradan insanların hayatı bağlamında ele alınmıştır.

Edebî eserlerde ahlaki yozlaşma teması "varlık sahibi, sefahat peşinde koşan sığ kişilikler" (Aliyeva 197) olarak nitelendirilen meşşan karakterlerin maddeci yaşamları ekseninde anlatılmıştır. Genellikle maddi kazanımlarını ön planda tutarak derin bir manevi çöküş yaşayan bu kişiler, toplumsal sorumluluk almaksızın sadece para ve dünyevi zevkler için sürekli bir arayış içindelerdir. Bu arayış rüşvet, yolsuzluk, haram gibi toplumsal bozulmalara, ahlaki çöküş ve bireysel çatışmalara yol açmıştır. Güç, statü ve para uğruna ahlaki değerlerinden sapan kişiler içsel dünyalarında, değer yargılarında, vicdanlarında ve karakterlerinde gerçekleşen bir bozulma sonucunda manevi açıdan çöküş yaşamaktadırlar. Dolayısıyla önceki dönem geleneksel sosyalist Sovyet nesrinden farklı olarak öze dönüş olarak nitelendirilen 1960'lı yıllarda yazarların edebî eserlerinde böyle bir konuyu işlemeleri tesadüf değildir. Buna sebep, temelinde ahlaki değerlerin zayıfladığı bir toplum yapısını ve eşitliğin sağlanamadığı komünist sistem ile Sovyet ideolojisini sorgulamaktır. Özellikle de Sovyetler Birliği'nin yönetim tarzı, baskıcı rejimi, ekonomik çöküşü ve bürokratik kontrolün güçlenmesi toplumda rüşvet ve yolsuzluk gibi olguların yaygınlaşmasına neden olmuştur. Bu olgular edebiyatın da konusunu belirlemiş ve temel malzemesine dönüşmüştür. Adıgüzel, durumu şöyle açıklamaktadır:

Yeni nesir yazarlarının hemen hemen hepsinde rüşvetin önemli bir toplumsal problem olarak işlendiğini görmekteyiz. Mevlüt Süleymanlı ve Elçin gibi yazarlar eserlerinde rüşvetin sadece üst makamlara ait bir ahlaksızlık olmadığını, toplumun bütününe saran bir hastalık olduğunu gösterirler (Azerbaycan Edebiyatında 1960 Nesri 63).

Bu ifade, 1960 sonrası Azerbaycan nesrinde toplumsal eleştirinin belirginleştiğini ve rüşvet gibi sistematik sorunların edebî düzlemde işlendiğini göstermektedir. Yazarların eserlerinde rüşvet, yalnızca bireysel bir etik sorun veya üst düzey bürokratik yozlaşma olarak değil toplumun tamamına sirayet eden yapısal bir sorun olarak ele alınmaktadır. Elçin Efendiyev gibi yazarlar, karakterler ve olay örgüsü üzerinden rüşvetin yaygınlığını ve bunun sosyal dokudaki etkilerini somut biçimde ortaya koyarak okuru sadece bireysel açıdan değil aynı zamanda toplumsal bağlamla düşünmeye yönlendirmektedir. Böylece bu eserler, toplumsal eleştiri ile bireysel psikolojiyi birleştiren bir anlatım anlayışının örneklerini sunmaktadır. Bu bağlamda, yazarlar, ahlaki yozlaşmayı

hem bireysel hem de toplumsal düzlemde ele alırken, geleneksel sosyalist edebiyatın yaklaşımıyla olan farklılıklarını da ortaya koymaktadırlar. Konuya ilişkin Elçin Efendiyev, ahlaki yozlaşmayı geleneksel sosyalist edebiyatın manevi bozuklukları ile karşılaştırarak farklılıkları şu şekilde ifade etmektedir:

Zamanında insanların manevi niteliklerindeki bozukluklar genellikle geçmiş yapıya ve savaşa bağlanmaktaydı. Fakat bugün modern bireylerin iç dünyasındaki bu nitelikleri incelemek ve ayırt etmek için nesrimizin en iyi örnekleri yeni yollar bulma, bu niteliklerin kökenini, insanların psikolojisinde arama eğilimindedir. Bireyin iç dünyası ve ruhsal çelişkileri, toplumsal olayların yankısı olarak nitelendirilir (Nesrimizde Konflikt ve Xarakter Probleminin Tedqiqi 336-337).

Özetle, önceki dönemlerde bireyde gözlemlenen ahlaki yozlaşmalar, genellikle tarihsel olaylara — özellikle savaşın getirdiği yıkım ve geçmiş toplumsal yapılara— bağlanırken; modern dönemde yazarların bu sorunları ele alış biçimi belirgin biçimde değişmiştir. Artık bireyin iç dünyası, toplumsal olaylardan bağımsız bir alan olarak değil tam tersine o olayların psikolojik yansıması olarak değerlendirilmektedir. Dolayısıyla modern yazarlar, manevi yozlaşmanın kökenlerini yalnızca dışsal sebeplerde değil, bireyin bilinç dünyasında arayarak edebî anlatımda psikolojik derinliğe dayalı yeni bir gerçekçilik anlayışı geliştirmişlerdir. Bu çerçevede, manevi sorunlar ve toplumun yozlaşmasının temelinde, İkinci Dünya Savaşı'nın yol açtığı travmalar değil; Sovyet sisteminin etkisiyle değişen ahlaki değerler, kültürel çatışmalar ve millî ile sosyalist kimlik arasındaki çelişkiler yatmaktadır. Aynı zamanda modernleşme sürecinin sancıları, kentleşme, kırdan şehre göç ve köylülerin kentte karşılaştıkları zorluklar da ahlaki sorunlara yol açmaktadır (Çevik 117-123). Bir taraftan modern yaşam tarzı ile gelenek arasında sıkışıp kalan bireyler iç dünyalarında çelişki yaşarken öte yandan sosyalizmin dayattığı değer yargısına uyum sağlamaya çalışma çabaları ahlaki çöküşü daha da hızlandırmıştır. Sonuç itibarıyla, bu çok boyutlu etkenler bir araya gelerek Azerbaycan toplumunda gözlemlenen manevi çözülme ve bireysel çalkantıların temel nedenlerini oluşturmaktadır.

Elçin Efendiyev'in "Açık Pencere" Povestinde Ahlaki Yozlaşma

Efendiyev, 1967 yılında *Azerbaycan* dergisinde yayımladığı "Açık Pencere" povestini 1969 yılında kitap olarak bastırmıştır. Eser, yazarın toplumsal mesaj içeren ve okuru öze dönüştürme, millî ve ahlaki değerlere sahip çıkmaya davet eden ilk povesti olması açısından dikkat çekmektedir. Aynı zamanda Sovyetler Birliği'nde yaygınlaşan ve 1960'lı yıllarda daha da hız kazanan ahlaki yozlaşmanın bir toplumsal sorun olarak işlendiği povestte söz konusu durum özden kopuş, manevi değerlerden yoksunlaşma şeklinde değerlendirilmiştir. Povest, dönemin meşşan atmosferini ve maddi çıkarların manevi değerlerden üstün tutulduğu toplumun düştüğü trajik durumu bir ailenin yaşadığı olaylar fonunda anlatmaktadır. Sovyet toplumunda yaşanan bütün bu olumsuzluklara

rağmen Efendiyev, eserin başkahramanı Hasan gibi millî gençlerin sayesinde meşşan ortamın yıkılacağına ve manevi ahlaki sorunların çözüleceğine inanır. Bu bağlamda "Hasan'ın kendi ailesi ile iletişimsizliği ve bu aileye sirayet eden meşşan hayat tarzından nefret etmesi" (Yusifli, Nesr: Konfliktler, Karakterler 60) yazarın, ahlaki değerlerini ve kimliğini kaybetmeyip yozlaşmayan gençlere olan inancının birer göstergesidir.

Povestte manevi değerlere önem veren Hasan ile ahlaki değerlerden yoksun aile üyelerinin çatışmasına ve savaşına tanıklık edilir. Böylelikle "Elçin'in etrafını saran insanlardan bahsetmek istediği, toplumda var olan akut sorunlara yöneldiği, olayların gerçekliğinin, çelişkilerinin ve karmaşıklığının onu korkutmadığı anlaşılmaktadır" (Qasımzade 14). Yazar, bir nevi Hasan karakteri ile kendi sesini duyurur ve düşüncelerini, toplumun meşşan ruhunu açıkça ifade eder. Dolayısıyla o, ahlaki değerlerin kazanacağı ve meşşanlığın kaybedeceği bir geleceği Hasan karakteri aracılığıyla yansıtmaya çalışır.

Anlatıda farklı dünya görüşlerine sahip aile üyelerinin fikir ayrılıkları, değer çatışmaları ve uyuşmazlıkları Hasan'ın evi terk edişi ile sonuçlanır. Böylelikle meşşan ortama ve çağın talep ettiği çirkinliklere boyun eğmeyen, doğru yoldan sapmayan Hasan mücadeleyi kazanır. Ailesini düştüğü bataklıktan çıkaramazsa da kendisi bu girdaba girmez, çevresine yabancılaşır ve meşşan ortamdan kaçır. Paşayeva, başkahraman Hasan'ın yaşadığı zorlukları şöyle özetler:

Elçin'in kahramanı meşşan ortamın sert yüzü ile karşı karşıyadır. İkinci Dünya Savaşı'nda üç yaşında esir düşen Hasan, savaştan sonra vatana döner ve yetimhanede büyür. Yirmi yıl sonra ise ailesine kavuşur, fakat bu kavuşma onu hayal kırıklığına uğrattır. Sıcak aile ortamı yerine dayanılmaz meşşan bir ortama düşer (95).

Daha çocukken Almanlara esir düşen ve savaş sonrası Şuşa'daki bir yetimhaneye gönderilen Hasan, yıllar sonra ailesini bulur. Önce mutlu olur ve çocukluğunu yaşayamayan bir genç olarak bu boşluğu doldurmaya çalışır.

"Onun iç dünyası hiçbir zaman şimdiki kadar rahat ve kaygısız olmamıştır - bu, gerçek saadet ve mutluluğun verdiği manevi bir huzurdur. Bu büyük manevi rahatlık onun bütün iç dünyasına huzur ver[ir]" (Efendiyev, Açık Pencere 7) ifadelerinden Hasan'ın mutluluğu ve iç huzuru gözler önüne serilmektedir. Bununla birlikte kalbinin derinliklerinde uzun zaman sonra bulduğu mutluluğu kaybetmenin korkusunu da yaşar. "Ben aklıma bile getiremeyeceğim bir mutluluğun içine düşünce korktum. Bir an, sadece bir an ben bu büyük saadeti aniden bulduğum gibi ansızın da kaybedeceğimden korktum" (Efendiyev, Açık Pencere 34) diyerek korkusunu dile getirir. Fakat zamanla içinde bulunduğu ortamın mutluluk değil insanı maneviyatsızlığa sürükleyen bir meşşanlık olduğunu algılar. Bu süreçte ona doğru yolu gösteren ise sürekli hayaliyle konuştuğu Kepez Dede'dir. Kepez Dede, esir kampında onu koruyup kollamaya çalışan mahkûm arkadaşı olarak çocukluğunun tek güzel hatırasındır. Hasan,

yıllar sonra kavuştuğu ailesinde meşşanlıkla savaşıırken hayali gücü olan Kepez Dede'den ilham alır ve onun nasihatleri doğrultusunda adım atar. Bu hayali güç sayesinde alışmadığı, yalnızlaştığı, yabancılaştığı ortamdan yani kendi öz ailesinden uzaklaşır ve meşşan bataklığına düşmez. V. Yusifli ve C. Yusifli kardeşler, durumu kısaca şöyle özetler:

Hasan bir taraftan ailesine kavuşmanın, anne babasını bulmanın mutluluğunu yaşarken, öte yandan bu insanlara uyum sağlamanın ne kadar zor olduğunu iyice hisseder. Uyum sağlayamaz çünkü bu zenginliğin arkasında bir boşluk durmaktadır. Hatta bu eve gelip gidenler dahi bu insanların düşüncesine ve ahlak anlayışına uyum sağlayamazlar. Hasan da uyum sağlayamaz ve bu sebeple de yetimhanede ona verilen Aliyev soyadını Geraylı ile değiştirme isteğine itiraz eder (33).

Görüldüğü üzere Hasan, kendisini meşşan ortamın bir parçasına dönüşen Geraylı ailesine ait hissetmez ve baskılara rağmen onların soyadını almaz. Povestte geçen "Geraylı soyadı ne kadar değerli ve yakın olsa da hiçbir zaman Geraylı olmayacağını hisseder çünkü o, Hasan Aliyev'dir. Aynı zamanda eğer soyadını değiştirirse birilerine büyük ihanet edeceğini de düşünüyordu" (Efendiyev, Açık Pencere 25) cümleleri durumu açıklar niteliktedir.

Bu meşşan ortamın temel temsilcisi ailenin babası, Profesör Doktor Ebdül Geraylı'dır. Ebdül Geraylı, görünürde kültürlü, eğitilmiş ve saygın bir karakterdir; ancak özünden, değerlerinden ve insani bütünlüğünden kopmuş olması, onun entelektüel maskenin ardına gizlenen ahlaki çöküşü temsil ettiğini göstermektedir. Bu karakter, Sovyet dönemi toplumunda statü ve görünüşe dayalı sahte aydın tipinin sembolüdür. Dış görünüşte ilerici, ancak iç dünyasında çıkarıcı, yüzeysel ve ruhen boş bir karakter olarak modernleşmenin biçimsel ama özsüz yönünü simgeler. Dolayısıyla Ebdül Geraylı, maneviyattan kopmuş, ideolojik ve ahlaki yozlaşmanın entelektüel düzeydeki temsilidir. Ailenin meşşan ortamını düzenleyen ise hala, Salbinaz Hanım'dır.

Kendisini bu evde herkesten üstün gören, herkese (hatta Ebdül Geraylı'ya bile) hükmetmeyi başaran, o mikro ortamdaki meşşan atmosferi düzenleyen [...] Salbinaz Hanım, Hasan'ın sadeliğinden ve bambaşka düşünce tarzından bu ortamın insanı olmadığını anlar (Elizade 42-43).

Hala Salbinaz Hanım, toplumun dar görüşlü, gösterişi seven, muhafazakâr meşşan kesmini simgeler. Kendisini herkesten üstün gören, otoriter ve manipülatif tavırlarıyla, küçük burjuva ahlakının baskıcı yanını temsil etmektedir.

Ortama yabancı olanlar arasında Hasan'ın dışında annesi Gemer, kız kardeşi Dilara, amcası Kerim ve sevgilisi Züleyha da vardır. Hasan, Kerim ve Züleyha meşşan ortama başkaldırır. Fakat anne ve kız kardeş içinde bulundukları duruma boyun eğerek meşşan ortamın kölesine dönüşür. Hasan, annesinin ve kız kardeşinin mutsuzluğunu, yalnızlığını anlar. Onlara yardım etmeye çalışır, özellikle de Dilara'yı meşşan ortamdan kurtarmak ister. Çünkü "onun kardeşi

[...] şımarık, kaygısız, sorumsuz bir kızdır ama meşşan değildir" (Efendiyev Açık Pencere 46) ancak başarılı olamaz.

Meşşan ortamın diğer temsilcileri ailenin yakın arkadaşı Gedir Mirzeyev ve eşi Firengiz'dir. "Mirzeyevler göz göre göre Geraylılar'a dalkavukluk yapar. Fakat Hasan'ı şaşırtan bu değildir. Onu şaşırtan Ebdül Geraylı'nın böyle bir adamla oturup kalkması, tatlı tatlı konuşması, onların bu eve ayak basması ve bu adamın akademisyen olmasıdır" (Efendiyev, Açık Pencere 28). Hasan, bir taraftan Mirzeyevler'in ikiyüzlülüğüne şaşırırken öte yandan böyle insanların akademik hayatını sorgular. Dolayısıyla Sovyet toplumunda yaltakçılıkla vazifede yükselmeleri, para veya güç sayesinde alınan sahte akademik ünvanları eleştirir. Aynı zamanda böyle bir meşşan karakterle babasının ortak yanlarının olduğu düşüncesi onu sarsar. Durumu küçük amcası Soltan Geraylı şöyle açıklar: Ebdül Geraylı'nın "kalbi o kadar temiz ki herkesi kendisi gibi zanneder. Bu nedenle de bazı insanların samimiyetsizliğini, manevi yoksunluğunu, yalakalığını hissetmez. Hatta Mirzeyev gibi basit bir yalakanın bile" (Efendiyev, Açık Pencere 30). Hasan, amcasının söylediği bu yalana ikna olmak ister ve babasının saflığına, temizliğine kendisini inandırmaya çalışır. Asıl gerçek ise Ebdül Geraylı'nın da Hasan Mirzeyev'den pek bir farkının olmaması ve aynı maneviyatsız ortama hizmet etmesidir.

Meşşan ortam ve Mirzeyevler'in ikiyüzlülüğü kendi kızları Züleyha'nın günlüğünde de yansıtılır. Konservatuvar öğrencisi olan Züleyha anne ve babasını sahtekârlıkla suçlar. Babası Gedir ve annesi Firengiz sırf iş hayatında yükselmek ve Enstitü müdürü Profesör Doktor Ebdül Geraylı gibi iyi yerlere gelebilmek için aileye yaltaklık yapar. Kendi çıkarları uğruna sevmedikleri insanlar ile yakın arkadaşlıklar kuran, evde arkalarından konuşup görüştüklerinde yüzlerine gülen Mirzeyev çiftinin bu ikiyüzlülüğü kızları Züleyha'nın kendi dilinden aktarılır. Aynı zamanda kızlarına zengin bir koca bulmak ister ve hayatlarını garanti altına almak adına da Hasan'ı damat olarak düşünürler. Mutluluğu sadece maddi zenginlik ve lüks hayat olarak gören Mirzeyev ailesi kızları Züleyha'yı bu yola sürüklemeye çalışır. Fakat Züleyha itiraz eder, meşşan hayatı kabullenmez ve ailesinin aksine konservatuvarı bitirince tayininin şehre değil herhangi bir ilçeye veya köye çıkmasını diler. Bu vesileyle meşşan hayattan ve yapaylıktan uzak doğanın koinunda yaşamak ister.

Hikâyede meşşan ortama başkaldırı Züleyha ile Hasan'ı birbirine yakınlaştırır ve aşklarının başlamasına vesile olur. Aşklarını ailelerinden saklamak zorunda kalan her iki gencin ortak yönleri bulunmaktadır. Başlıcası ailelerinin varlığına rağmen yalnız, öksüz olmaları ve yaralarını beraber sarmalarıdır. Çünkü aileleri farklı dünya görüşüne sahip olup manevi değerlerden yoksunlaşmış, yozlaşmış, gözünü para ve güç hırsı bürümüş insanlardır. Bu sebeple de Hasan ve Züleyha ailelerinin meşşan atmosferinden kaçarak birbirlerine sığınır. Hasan'ın kız arkadaşı sayesindeki değişimi ise şöyle aktarılmaktadır:

O, Züleyha'yla tanıştıktan sonra artık tamamen yabancı bir kişi olarak Geraylılar ailesini gözlemler ve bu büyük odalarda hüküm süren hayat tarzı ile kesinlikle barışmayacağını gizli bir sezgi ile duyar. Dışarıdan mutlu zannedilen ailede aslında saadetin ne olduğu bilinmez. Önceleri Hasan bütün bunları kaygıyla hissetse ve anlamlandıramasa da şimdi o, bütün bunları görür - sanki bütün bunlarla dolu tren ona yaklaşır, üzerine doğru gelir fakat o, demiryolunun tam ortasında kendisine doğru hızla gelen tren karşısında kesinlikle korkmaz, ürkmaz çünkü artık onun güçlü bir desteği vardır (Efendiyeve, Açık Pencere 96).

Bu güçlü destek hiç şüphesiz meşşanlığa karşı beraber mücadele verdiği kız arkadaşı Züleyha'dır.

Povestte yansıtılan meşşan ortamın göstergelerinden biri de Dilara'nın doğum günüdür. Hasan, kız kardeşi Dilara'nın doğum gününde ona hediye almak için arkadaşı Azer'den borç para alır. Fakat çok düşündükten sonra hediye almaktan vazgeçer çünkü borç parayla kendi öz kardeşine hediye almak zoruna gider. Bunu sahtekârlık, yapaylık ve meşşan ortamın bir zorunluluğu olarak değerlendirir. Onun için önemli olan maddiyat ve hediye değildir. Önemli olan manevi duygular ve içten, karşılıksız sevgidir. Bu sebeple de parayı arkadaşına geri verir ve kardeşini doğum gününde "sen iyisin, güzelsin, lütfen meşşan bir karaktere dönüşme" (Efendiyeve, Açık Pencere 56) sözleriyle tebrik etmek ister. Ancak ticaretle uğraşan zengin amcası Soltan Geraylı, Hasan'a altın saat vererek Dilara'yı pahalı bir hediye ile tebrik etmesini söyler. Hasan çok bozulur ve hediyeği geri çevirir. Böylelikle amcası hakkında düşündükleri ile ilgili yanıldığını ve onun da meşşan ortamın bir parçası olduğunu anlar. Aynı zamanda doğum gününe katılan misafirlerin ikiyüzlülüğü ve içinde bulunulan samimiyetsiz ortam Hasan'ın dilinden eleştirilir. Özellikle de fiziksel açıdan farklı olmalarına rağmen zihinsel olarak birbirlerine benzeyen Dilara'nın 18-20 yaşlarındaki arkadaşlarının karakterlerini yorumlar. Birbirinin aynısı olan bu modern gençleri maneviyattan yoksun, millî değerlerden, vatan sevgisinden uzak, özünden kopmuş boş insanlar olarak nitelendirir ve gelecekle ilgili endişelerini şu şekilde dile getirir:

Hasan, kıyafetlerinden çok maneviyatlarını karikatüre dönüştüren bu kız ve erkeklerin gerçekten böyle olduklarına inanamıyordu. O, bunun zahiri bir maske olduğunu zannediyordu. Peki, bu maskeyi neden takıyorlar, neyi saklıyorlar, neden ve kimden saklıyorlar? Belki de onların iç dünyasında ve bilincinde Hasan ve Hasan gibilerin anlayamadıkları bir süreç yaşanıyor? Belki de manevi varlıkları, [...] düşünce biçimleri Hasan gibilerden çok daha üstündür ve bu üstünlük onları böyle bir duruma sokmaktadır. Hayır, şüphesiz bu gençler salak değillerdir, hayatta idealleri ve hedefleri vardır ama mesele şu ki bu ideal ve amacın milletle, vatanla hiçbir alakası yoktur (Efendiyeve, Açık Pencere 65-66).

Hasan'ın düşüncelerinde yazarın iç sesi duyulmaktadır. O, Hasan'ın diliyle meşşan toplumun yozlaşmış gençlerini eleştirmektedir. Manevi değerlerinden

ve özünden kopan, kültüründen uzaklaşan gençlerin ne kendilerine ne de vatana, millete faydalarının olacağını üzüntüyle belirterek bu durumun sorumlusunu arar. Bir taraftan modern çağı ve Sovyet toplumunu suçlarken öte yandan kimseye yararı olmayan bu gençlerden bazılarının yıllar sonra düzeleceğine, uykudan uyanacağına inancını dile getirir. Yazar, aynı zamanda ahlaki değerlerden yoksun gençleri bu toprağın bir kolu ve vatanın bir parçası olarak değerlendirir. Bu bağlamda tek elden ses çıkmadığını vurgulayarak iyi bir gelecek için onlara ihtiyaç duyulduğunu şöyle belirtmektedir:

Onlar da bu toprağın bir koludur, tek elden ses çıkmaz - atalar güzel söylemiş. Sonuçta tamamen suçlu değiller, yani bu tür durumların tek sorumlusu onlar değildir. Elbette diğer kolda da hastalık vardır: yalancı vatanseverler, milletten söz etmek namına milletten bahseden sahte milliyetçiler, ahlak bekçileri, bunlar daha vahim ve korkutucudur. Bir kişinin kolu kırıldığında bazen kırık kemik eğri ve yanlış kaynar, buna psödoartroz denir. Bakın, konuşurken ağzından söz eksik etmeyen dar düşünceli insanların da teşhisi ayındır - psödovatanseverler. Bunlar daha vahimdirler - yaşları daha fazla ve daha tehlikelidirler; verdikleri zarar çoktur (Efendiyev, Açık Pencere 66).

Hasan, burada toplumun meşşan karakterlerini ikiye ayırır. Toprağın bir kolunda meşşan gençler, diğer kolunda ise yalancı milliyetçiler yer almaktadır. Her iki kolda hastalığın olduğunu belirten başkahramana göre ikincisi, yani sahte milliyetçiler, yalancı vatanseverler, ahlak bekçileri toplum için tehlike arz etmekte ve daha fazla zarar vermektedir. Dolayısıyla meşşan gençlerin ileride doğru yola girme ve vatana yararlı olma gibi şansları varken, toprağın ikinci kolunu oluşturan yaşları daha büyük dar düşünceli yobaz insanların diğer adıyla psödovatanseverlerin ise topluma hiçbir faydası yoktur.

Bunlar dışında doğum gününde sırf babasına yaranmak için Hasan'ın şerefine kaldırılan övgü dolu kadehler, alkışlar ve sahte gülüşler onu boğmaya başlar. Özellikle de Gedir Mirzeyev'in sanki onu yıllardır tanıyormuşçasına, düşünce tarzını, karakterini biliyormuşçasına övmesi ve şerefine kadeh kaldırması, Hasan'ı çok şaşırtır. Hasan bu sahte ortama uyum sağlamaya çalışır ve istemsizce şerefine kadeh kaldıranlara teşekkür eder. Ancak iç dünyasında bulunduğu durumu kabullenmez ve kaçmak ister.

Meşşanlığın bir diğer tasviri Dilara'nın eğitim hayatı aracılığıyla yansıtılır. En büyük arzusu şarkı bestelemek olan Dilara konservatuvar okumayı ister fakat babasının baskısıyla üniversitenin tarih bölümünü seçer. Çünkü burayı bitirdikten sonra babasının ve tanıdıklarının sayesinde akademik alanda rahat bir şekilde yükselerek Gedir Mirzeyevler gibi sahte profesörlerden birine dönüşecektir. Kızının istemediği bir alanda eğitim görmesini isteyen baba, Dilara'nın başarısızlığını da kabullenmez. Keza bir gün Dilara'ya felsefe öğretmeni düşük not verir. Bugüne kadar babası sayesinde hep yüksek not alan Dilara ve ailesi bu durumu kabullenmez. Baba Ebdül Geraylı, hesap sormak için

öğretmeni aramak ister. Lakin Hasan, ailesinin tepkisine çok şaşırır ve ilk kez sessizliğini bozarak duruma itiraz eder, yaptıklarının yanlış olduğunu açıkça söyler.

Povestin sonlarına doğru Hasan, adını dahi duymadığı başka bir amcasının varlığından haberdar olur. Sade ve dürüst bir hayat süren Kerim Geraylı, yeğenini görmek için Gence'den Bakü'ye gelir. Gence üniversitesinde doçent olarak görev yapan Kerim Geraylı, Hasan gibi Geraylılar ailesinin düşünce tarzına ve yaşam biçimine karşıdır. Bu sebeple de ailesi ile görüşmemektedir. Hasan, kendisi ile aynı görüşü savunan ve meşşanlılıkla mücadele eden amcasını sever. Fakat ailesi bu yakınlaşmayı onaylamaz ve baskı yaparak onu amcasından uzaklaştırmaya çalışır.

Eserde meşşanlığın bir başka eleştirisi ailesinin Hasan'ın yakın arkadaşı Azer'in anne ve babasına (Turaç teyze ve Abdulla amca) karşı tavrıyla yansıtılır. Tanışmak için Hasan'ın evine gelen Turaç teyze ve Abdulla amca meşşan ortamla karşılaşır. Fakir oldukları için Hasan'ın babası görüşmez, annesi de misafirlerle pek ilgilenmez. Halası Selbinaz Hanım, yaşlı kadının hediye olarak getirdiği ev yapımı helvayı küçümser ve ısrarla geri vermeye çalışır. Hasan'ın en yakın arkadaşının ailesine yapılan bu terbiyesizlik onu derinden etkiler. Kalbini her zamanki gibi sevgilisi Züleyha'ya açar. Züleyha günlüğünde konuyla ilgili şunları kaleme alır: "O, sanki daha önceden, ilk baştan Geraylılar'la anlaşamayacağını biliyordu. Hasan Aliyev hiçbir zaman Geraylı olmayacaktır" (Efendiyev Açık Pencere 134). Böylelikle kız arkadaşı, Hasan'ın gerçek anlamda Geraylı ailesinin bir üyesine dönüşemeyeceğinin altını çizer.

Sonunda ailede yaprak dökümü başlar. Ticaretle uğraşan amcası Soltan Geraylı yolsuzluktan tutuklanır. Bu habere Hasan ve Dilara çok şaşırır. Dilara bugüne kadar giydiği bütün elbiselerin, taktığı takıların devletten alındığını ve öz amcasının bir hırsız olduğunu öğrenince hayal kırıklığı yaşar. Amcasının tutuklanması üzerine gayri meşru karısı ve çocukları kapıya dayanır, olay çıkarak aileden para ister. Bütün bunlar yaşanırken ailenin babası Ebdül Geraylı sadece kendini ve mevkinin düşünür,

kardeşinin kaderini kesinlikle düşünmez. Onun kendine yer bulamamasının nedeni ise tamamen farklıdır - Gör bak başıma ne oyunlar getirdi! Bana gösterilen saygı, ihtiram yok olup gitti! Bu olaydan sonra işe nasıl gideceğim. Rezil herif! Gör başımıza nasıl büyük bir iş açtı!... [...] O, sadece kendisini düşünüyordu (Efendiyev, Açık Pencere 151-152).

Burada aile içinde bir iletişimsizlik, çıkar ilişkisi ve manevi değerlerin arka plana itilip maddiyata önceliğin verilmesi söz konusudur. Kardeşinin yolsuzlukla suçlanması ve tutuklanması abisinin umurunda değildir. Çünkü Ebdül Geraylı'yı kaygılandıran böyle bir durumun onun nüfuzuna, kariyerine zarar vermesi ve çevresi tarafından gösterilen sahte saygının yok olmasıdır. Hasan, meşşanlığın kölesine dönüşen babasının bu tavrı ve bencilliği karşısında hayrete düşer.

Olanlara daha fazla dayanamaz, çekip gider ve ailesini terk eder. Böylece Hasan, bilinci ve ahlaki duruşuyla hem geleneksel değerlerin hem de toplumsal yozlaşmanın karşısında bir etik örnek olarak yer alır. Yazar, Hasan'ın iç dünyasını ve gözlemlerini merkeze alarak ideolojik eleştirisini onun üzerinden aktarır. Bu anlatım yöntemi, okuyucuya bireyin yozlaşmaya karşı duruşunu doğrudan hissettirir ve Hasan'ın ahlaki dönüşümüyle toplumdaki değer krizine eleştirel bir bakış sunar.

SONUÇ

Araştırma sırasında Elçin Efendiyev'in bazı eserlerinin Azerbaycan ve Türkiye'de akademik açıdan incelendiği tespit edilmiştir. Yazarın yapıtlarının incelenmesi ile ilgili yapılan çalışmalara baktığımız zaman mevcut çalışmanın diğerlerinden bütünüyle ayrıldığı görülmektedir. İlk olarak makalenin zeminini oluşturan Elçin Efendiyev'in "Açık Pencere" povesti ile ilgili herhangi bir detaylı incelemeye rastlanmadığını söyleyebiliriz. Türkiye'de yazarın birçok romanı ve "Bayraqdar" povesti ile ilgili akademik çalışmalara yer verilse de "Açık Pencere" povestinin ele alınmadığı saptanmıştır. Bu minvalde çalışma, çağdaş Azerbaycan yazarının yapıtlarının Türkiye'de incelenmesi yönündeki eksikliği doldurarak onun ilk povestini ele alması ve konuyu işleme biçimi açısından önem arz etmektedir. Aynı zamanda povestin ahlaki değerler açısından irdelenmesi hem 1960 döneminin ruhunun yansıtılmasına hem de anlatının ana fikrinin ortaya çıkarılmasına yardımcı olmuştur. Bu bağlamda çalışma, sadece Elçin Efendiyev'in edebî eserinin incelenmesi ile sınırlı kalmayıp 1960 dönemi Azerbaycan nesrinin oluşumuna, temel özelliklerine ve toplumsal olayların, siyasi ideolojinin edebiyata etkisine geniş yer vermiştir.

Povesti ahlaki değerler açısından değerlendirdiğimizde başkahraman Hasan'ın yaşadığı sorunlar Sovyet toplumunun günlük yaşantısında yaygın bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla Marksist-Leninist ideolojiye göre şekillenen ahlaki değerler, sosyalist bir sistem altında ezilerek toplumun millîlikten uzaklaşmasına ve yozlaşmasına yol açmıştır. Beraberinde sosyalist sistemin dayattığı düzen toplumda meşşanlığın ve yolsuzluğun artmasına, ahlaki çöküş ve özden kopuşa neden olmuştur. Burada ideolojinin belirlediği sosyal normlarla hareket etmek zorunda kalan ahlaki değerler ve toplumsal baskı ile manevi kimlik arasındaki çelişki söz konusudur. Bu çelişki, millî manevi değerlerin göz ardı edildiği Sovyet toplumunda sosyalizmin yüklediği meşşan kimliğe bürünen Ebdül Geraylı'ya ve ailesine karşı oğlu Hasan'ın verdiği mücadele ile yansıtılmaktadır. Meşşan ailesi ile kendi manevi duyguları arasında denge kurmaya çalışan Hasan, sistemin yozlaştırdığı ve robotlaştırdığı insanları anlamakta zorlanır. Özellikle de kişisel çıkar ve kazanç peşinde koşan ailesinin değerlerinden uzaklaşmasına ve yozlaşmış toplumun bir parçasına dönüşmesine derinden üzüldü. Bu durum, bireysel çıkarların ahlaki sorumlulukların önüne geçtiği bir toplumsal yapıda, maneviyatın yerini gösteriş ve statü kaygısının

aldığı yozlaşmış değerler sistemini gözler önüne sermektedir. Yazar, aile kurumunu bir mikro düzlem olarak kullanarak dönemin toplumunda yaşanan ahlaki çöküşü ve değer çatışmasını sembolik bir düzeyde görünür kılmaktadır.

Millîliğin ve ahlaki değerlerin savunucusu olan başkahraman, ailesini toplumun ittiği çıkmazdan ve içinde bulunduğu sahte ortamdan çekip çıkarmaya çalışır. Fakat meşşanlığın batağına gömülen ailesinin gözü maddiyattan başka hiçbir şey görmez. Böylelikle Hasan'ın öze dönüşe davet ettiği ailesi manevi değerleri arka plana atarak paranın her şeyi halledebileceğini düşündükleri meşşan ortamda kalmayı tercih ederler. Bu sebeple de manevi değerlere önem veren başkahraman, mutsuz hissettiği ailesinden ayrılarak meşşan ortamı terk eder ve huzura kavuşur. Dolayısıyla yozlaşmış toplumun unuttuğu insani, millî ve manevi değerleri maddiyatın kölesine dönüşen ailesinden üstün tutar. Yıllar sonra kavuştuğu ailesini kaybetmeyi göze alır fakat doğru bildiği yoldan asla dönmez ve meşşanlığa boyun eğmez. Hasan karakterinin ahlaki ve ideolojik mücadelesi, Sovyet dönemi Azerbaycan toplumundaki manevi ve millî değerlerin çöküşüne karşı geliştirilen bir direniş biçimini temsil etmektedir.

Metin çözümlemesinden elde edilen bulgular, Hasan karakterinin yalnızca bireysel bir arayışın değil aynı zamanda dönemin ideolojik baskılarına karşı geliştirilen ahlaki bir duruşun temsilcisi olduğunu göstermektedir. Hasan karakteri aracılığıyla sosyalist ideolojinin şekillendirdiği Sovyet toplumunda yaşanan ahlaki yozlaşma, maneviyattan kopuş ve bireysel değer erozyonu eleştirilmekte; buna karşılık millî ve manevi değerlere bağlılık, bireyin toplumsal baskılara rağmen etik özünü koruma çabası olarak sunulmaktadır. Hasan'ın ailesinden ve meşşan çevreden uzaklaşması, yazarın yozlaşmış sistem karşısında bireysel ahlakın üstünlüğünü vurgulayan ideolojik tavrını yansıtmaktadır.

Hasan'ın mücadelesinin arka fonunda toplumu doğru yola yönlendirmeye çalışan yazarın iç sesi duyulmaktadır. Bir ailenin timsalinde ahlaki değerlerin yerini kişisel çıkarlara bıraktığı yozlaşmış bir toplumu ve Sovyetler Birliği'nin gerçek yüzünü görmekteyiz. Bununla Efendiyev, sistemin yol açtığı halkın değerlerindeki çürümelere dikkat çekmeye çalışmıştır. Sadece bürokratik düzeyde değil toplumun her sınıfında görülebilir hâle gelen sosyal yozlaşma, halkın kendi değerlerinden kopuşuna ve rüşvet, yolsuzluk gibi durumların yaygınlaşmasına yol açmıştır. Bu meşşan atmosferde ve yozlaşmış toplumda yazarın tek tesellisi ise Hasan gibi milliyetçi gençlerin varlığıdır. Ona göre böyle gençlerin önderliğiyle toplum meşşanlıktan kurtulacak ve millî değerlere, öze dönüş sağlanacaktır.

KAYNAKÇA

- Adıgüzel, Sedat. *Elçin Efendiyev'in Romanları Üzerine Bir Çalışma - Oluşumsal Yapısalcı İnceleme*. Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2001.
- Adıgüzel, Sedat. *Azerbaycan Edebiyatında 1960 Nesri (Hikâye ve Roman)*. Fenomen Yayınları, 2014.
- Aliyeva, Nurlana. "Anar ve Mirza Celil (Son Söz Yerine)." Çeviren Ali Erol, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, c. 9, s. 2, 2009, ss. 197-201. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/406572>
- Braun, Virginia, and Victoria Clarke. "Thematic Analysis." *APA Handbook of Research Methods in Psychology*, edited by Harris Cooper et al., vol. 2, Research Designs: Quantitative, Qualitative, Neuropsychological, and Biological, American Psychological Association, 2012, pp. 57–71.
- Çevik, Umudova Aydan. *1980'li Yıllar Öykücülüğü Bağlamında Azerbaycan ve Türk Edebiyatlarının Karşılaştırılması*. Doktora Tezi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, 2024.
- Efendiyev, Elçin. *Açık Pencere: Povest*. Azerbaycan Devlet Neşriyyatı Yayını, 1969.
- Efendiyev, Elçin. "Nesrimizde Konflikt ve Karakter Probleminin Tedqiqi." *Klassikler ve Müasirler*. Hazırlayan Elçin Efendiyev, Yazıcı Yayınları, 1987, ss. 332-340.
- Efendiyev, Elçin. *Sosrealizm Bize Ne Verdi? (Sovyet Dövrü Edebiyatı Hakkında. Meselenin Qoyuluşuna Dair)*. Mütercim Yayınları, 2010.
- Ehmedov, Bedirhan. *XX. Yüzyıl Azerbaycan Edebiyyatı: Merheleler, İstiqametler, Problemler*. Elm ve Tehsil Yayınları, 2005.
- Elizade, Elmira. *Yeni Nesr ve Ferdi Yaradıcılığın Bedii Tekamülü Problemi (Elçin'in Yaradıcılığı Esasında)*. Doktora Tezi, Azerbaycan Devlet Medeniyet ve İncəsənət Üniversitesi, 2003.
- Garayev, Yaşar. *Poeziya ve Nesr*. Yazıcı Yayınları, 1979.
- Hebibbeyli, İsa. *Azerbaycan Edebiyyatı Dövrleşdirme Konsepsiyası ve İnkişaf Merheleleri*. Elm Yayınları, 2019.
- İşgören, Taşkın. "Elçin Efendiyev'in "Bayraqdar" Povestinde İnsan Panoraması." *Journal of Turkish Language and Literature*, c. 4, s. 3, 2018, ss. 768-782. <https://doi.org/10.20322/LITTERA.434159>
- Kastrati, Jale. "1960'lı Yıllardan Sonra Azerbaycan Nesrinde Konu ve Tema Yönünden Değişimler, İsi Melikzadenin "Ağrı" Hikâyesinin Türkçeye Aktarımı." *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, s. 7, 2020, ss. 69-85. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/asobid/issue/55276/732921>
- Morkoç, Ayvaz. *Azerbaycan Edebiyatında Hikâye*. DBY, 2022.

- Nesibli, L. Nesib. *Azərbaycan Tarixi Millet, Devlet ve Siyasət*. Altınordu Yayınları, 2019.
- Ojeqov, Serqey. *Slovar Ruskoqo Yazıka: Okolo 57000 Slov*. Ruskiy Yazık Yayınları, 1982.
- Özer, Hanife. "Yeniden-Yazım Örneği Olarak Mahmut ile Meryem Romanı." *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, s. 10, 2017, ss. 267-282. <https://doi.org/10.16947/fsmia.372653>
- Paşayeva, Nergiz. *Müasir Azərbaycan Edebiyyatında İnsanın Bedii-Estetik Derki (Xalq Yazıçısı Elçinin Yaradıcılığı Esasında)*. Doktora Tezi, Azərbaycan Milli Elmler Akademiyası Nizami adına Edebiyyat İnstitutu, 2004.
- Qasımzade, İntiqam. "Doğmalar ve Yadlar." *Edebiyyat ve İncəsənət Gazetesi*, 18 Ocak, 1969, ss. 14-15.
- Rzayev, Yaşar. *Bedii Söz ve Milli Azadlıq Şüuru (Milli Azadlıq Şüurunun Formalaşmasında Azərbaycan Edebiyatının Rolu (1960-1990-cı iller)*. Nurlan Yayınları, 2007.
- Sarıbaş, Serap. "Elçin Efendiyev'in "Ölüm Hükmü" Eserinde Kültürel İmha Siyaseti." *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c. 7, s. 94, 2019, ss. 259-273. <http://dx.doi.org/10.16992/ASOS.15054>
- Süleymanlı, Ebülfez. "Sovyetlerin Milli Kimliği Yok Etme Faaliyetleri: 'Sovyet Halkı' Denemesi." *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, s. 6, 2005, ss. 128-134. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/karadearas/issue/10090/124447>
- Yılmaz, Fatih. "Elçin Efendiyev'in Ak Deve Romanında Yapı ve İzlek." *Kültür Araştırmaları Dergisi*, s. 9, 2021, ss. 108-137. <https://doi.org/10.46250/kulturder.921958>
- Yusifli, Vagif ve Yusifli, Cavanşir. *Bu Ne Sehrdir Bele (Elçin Haqqında 56 Söz)*. Elm Yayınları, 1999.
- Yusifli, Vagif. *Nesr: Konfliktler, Xarakterler*. Yazıçı Yayınları, 1986.
- Yusifli, Vagif. "Ustad Nasir." *Edebi Hayat*, Hazırlayan Vagif Yusifli, Vektor Yayınları, 2014, ss. 137-145.

